

ПРОПРІАЛЬНА ЛЕКСИКА В ЧЕСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Natalia Petrica

Užhorodská národná univerzita

Užhorod, Ukrajina

Інтенсифікація міжнародних зв'язків на зламі XX-XXI століть пожвавили співпрацю слов'ян у політичній, економічній галузі, у сфері науки, культури, туризму. На теренах сучасної Славії дедалі активніше укладаються двосторонні міжурядові угоди, підписуються торгові договори, оформляються інші документи юридичного характеру, здійснюються переклади наукової, публіцистичної, художньої літератури. Усі ці документи містять значну кількість власних особових та географічних назв, які так само, як і термінологічна лексика, потребують особливої уваги при транспозиції з мови-реципієнта до цільової мови.

Власні назви (оніми) – особливий пласт лексики кожної мови. Він формувався упродовж століть під впливом мовних та позамовних факторів, набув у кожного народу специфічних національних рис. Оніми, на відміну від апелятивної лексики, індивідуалізують іменованій об'єкт, вирізняють його з класу однотипних. Саме тому пропріальна лексика у процесі перекладу становить особливу групу, яка в контексті міжкультурної комунікації потребує дотримання особливих принципів транспозиції. Відтворення онімів українською мовою у білінгвів зазвичай *«викликає багато труднощів, оскільки перекладачеві потрібно не лише максимально точно передати інішомовні власні назви, а й враховувати специфіку звукової та графічної системи мови оригіналу та мови, на яку вони транслітеруються, тобто, з одного боку, якомога ближче наблизитися до мови-джерела, а з іншого, – дотримуватися норм українського правопису»* (Могила, 2007, с.158).

Однією з причин непослідовного відтворення власних назв у процесі міжкультурної взаємодії дослідники називають невпорядкованість принципів та методів міжмовної передачі пропріальної лексики. Це призводить на практиці до відсутності *«строгих критеріїв еквівалентності ономастичних відповідностей і, отже, до суб'єктивізму та стихійності»* (Ермолович, 2005, с. 1). Важко не погодитися з українською дослідницею слов'янської ономастики С. Пахомовою у тому, що *«у вітчизняній практиці склалася багаторічна традиція неухваги ба навіть неповаги до пропріальної лексики при перекладі: її не вводять у двомовні словники, автори підручників з перекладознавства, як правило, не торкаються складних питань передачі ономастичної лексики»* (Пахомова, 2019, с.75).

Крім відсутності теоретичних основ української перекладознавчої ономастики, різнобій та непослідовність у відтворенні слов'янських власних назв у перекладацькій практиці викликані також суперечливістю, недоопрацюванням (а подекуди і відсутністю) окремих норм транспозиції онімів в українському правописі. Адже саме український правопис є тим засадничим документом, яким керуються перекладачі, редактори, мовознавці. Варто зауважити, що в Україні науковий інтерес дослідників змістився здебільшого в площину вивчення питання транспозиції онімів з неслов'янських мов українською та навпаки. Саме тому в епоху інтенсифікації міжкультурної комунікації слов'ян системна розробка теоретичних засад, принципів та методів транспозиції власних назв є необхідною та на часі.

Чи не найповнішу інформацію про дослідження у галузі транспозиції пропріальної лексики подає «Бібліографічний довідник з української ономастики», укладений колективом науковців відділу ономастики Інституту української мови НАН України. Довідник засвідчив, що за радянських часів основна увага відводилася вивченню питань відтворення українських антропонімів, топонімів графічними засобами російської мови: праці І. Сунцової (1959, 1962), В. Нежніпани (1964, 1971), Л. Масенко (1985, 1988), В. Горпинича (1986), лексикографічні праці Скрипника, Н. Дзятківської (1960, 1986), С. Левченка (1960, 1972). Поодинокими були дослідження, які стосувалися передачі онімів графікою англійської/німецької мов та навпаки (І. Черненко (1962), О. Ріпецька (1964), Ю.Карпенко (1987, 1991), чи проводилися на матеріалі слов'янських мов (напр. чеської – студії О.Паламарчук (1976, 1978, 1982), польської – розвідка Л. Гумецької (1984)).

Природно, що після здобуття Україною незалежності та набуття українською мовою статусу державної, активізувалося вивчення питань передачі іноземних онімів графічними засобами української мови та навпаки, здебільшого на матеріалі англійської мови (Б.Ажнюк (1993,1995), І. Корунець (1993), А. Гудманян (1994-2000), М. Крижанівська (1996), А.Дяков (1997), М. Вакуленко (1999), Р. Зорівчак (2000), О. Бешкарева (2003), рідше – на матеріалі інших мов (французької мови: О. Чередниченко (1993), І. Бойчук (1998), В. Мазниченко (1999); угорської мови П. Чучка (1995); німецької мови В. Кам'янець (1996), О. Ріпецька (1996), Н. Щербань (1997).

Водночас бракує досліджень, які б всебічно вивчали питання відтворення пропріальної лексики, нормували принципи та методи передачі власних назв у процесі міжкультурної комунікації слов'ян. Періодично проблеми транспозиції власних назв у слов'янських мовах порушують відомі українські славісти: О. Паламарчук (1998, 2000,

2008) – на матеріалі чеської мови, В. Житник (2001) – чеської та польської мов, О. Албул (2007) – на матеріалі чеських та словацьких онімів, Л. Васильєва (2012) – хорватської мови, С. Пахомова (2017, 2019) – на матеріалі словацької мови.

Відсутність чітко продуманих норм передачі слов'янських онімів відчувають сьогодні і перекладачі, і, навіть, науковці-славісти. Це зумовлено кількома причинами: по перше – зміщенням фокусу наукових досліджень та правописних норм в бік питань відтворення неслов'янських та російських власних назв українською мовою (що, без сумніву, теж є важливим). По друге – недосконалістю норм українського правопису, який, на жаль, також не розв'язує багатьох проблем передачі слов'янських власних назв українською мовою. По третє, сьогодні незначна кількість наукових праць, що стосується проблем транспозиції пропріальної лексики у контексті міжслов'янської комунікації, містить частково неактуальну інформацію, оскільки враховує правописні норми української мови, чинні на момент написання студій.

У 2019 році уряд України затвердив нову редакцію «Українського правопису», отож досить упорядкованими для потреб практичного вжитку можна вважати низку орфографічних норм. Хоча залишилося ще чимало дискусійних питань, котрі потребують детального вивчення. У дослідженні спробуємо систематизувати та описати найголовніші принципи та способи відтворення чеської пропріальної лексики графічними засобами української мови, виявити типові помилки та запропонувати шляхи їх вирішення.

Транспозиція чеських власних особових назв українською мовою.

У перекладознавстві сформувалося кілька основних принципів та методів передачі іншомовних онімів. Найдетальнішою видається класифікація дослідника перекладознавчої ономастики Д. Єрмоловича, котрий виділяє:

а) принцип збереження вихідної графічної форми власної назви. Зазначений принцип реалізується за допомогою метода прямого перенесення графічної форми оніма без змін. Цей метод найчастіше застосовується, коли цільова мова та мова-джерело мають спільну графічну основу.

б) Принцип графічної схожості також орієнтований на письмову (графічну) форму власної назви у мові-донорі, однак передбачає застосування графічних знаків (лігер) цільової мови на основі системи регулярних заміни. Принцип реалізується методом транслітерації. Сьогодні метод транслітерації іншомовних власних назв у «чистому вигляді» не застосовується, проте його елементи відображені у методі "практичної транскрипції" (Єрмолович, 2005, с.23).

в) Принцип звукової подібності орієнтований на звукову форму оніма в мові-джерелі й реалізується шляхом транскрипції. Однак деякі звуки мови-реципієнта не мають аналогів у системі цільової мови (ані на рівні алофонів, ані на рівні фонем). Тому сучасна практика перекладу виробила метод практичної транскрипції, який загалом орієнтований на передачу звучання оніма, але допускає відхилення строго фонетичного, і від фонологічних принципів, і навіть включає деякі елементи транслітерації (Ермолович, 2005, с.22-23).

г) Принцип адаптації імені до граматичної системи цільової мови.

д) Принцип використання онімних ресурсів цільової мови. Реалізується за допомогою методу заміни оніма власною назвою з ономастичного фонду приймаючої мови. На думку Ермоловича, цей принцип тісно пов'язаний із принципом благозвучності й може розглядатися як його логічне продовження (Ермолович, 2005, с.26).

е) У міжмовній комунікації діє також принцип збереження історичної традиції, реалізований шляхом використання традиційного найменування. Застосовується щодо історичних, релігійних, фольклорно-міфологічних та літературних імен та назв. (Ермолович, 2005, с.26).

Вибір принципів та методів відтворення пропріальної лексики залежить від конкретної комунікативної ситуації. Зрозуміло, що різні завдання стоятимуть перед художніми перекладачами та картографами, авторами субтитрів на іноземних фільмах та телеграфістами, спортивними журналістами та відділами реєстрації іноземних громадян (Ермолович, 2001, с. 31).

Нині одним із найефективніших способів відтворення власних особових назв вважається транслітерація. При транслітеруванні враховується не лише звуковий склад слова, а буквенна відповідність алфавітів. На відміну від практичної транскрипції, транслітерація орієнтується не на якусь мову, а на певну графічну систему (Могила, 2007, с.158). Хоча і тут є чимало проблемних питань, оскільки транслітерація це не механічна заміна літери чужого алфавіту літерою свого алфавіту або навпаки. Юрій Маслов справедливо зауважив, що *“наукова транслітерація повинна будуватися за принципом взаємно-однозначної відповідності між транслітераційними знаками й графемами оригіналу. Це забезпечує стовідсоткову можливість зворотного переведення транслітерованого запису”* (Маслов, 1987, с. 262). І хоч слов'янські алфавіти (польський, чеський, словацький, хорватський, словенський) набагато краще відповідають графіці української мови, ніж будь-який західноєвропейський, сьогодні у питанні транспозиції власних назв існує чимало суперечливих моментів (Д'яков – Кияк, 1995, с. 36).

Метою розвідки є окреслити найпоширеніші дискусійні питання відтворення чеських онімів, які нині фіксуємо в українському інформаційному просторі, науковій літературі, публіцистиці.

1. При передачі чеських власних особових назв не дотримуються правила написання літери **и** після шиплячих та **ц**, пункт 6.2.: «У польських, чеських і словацьких прізвищах та іменах **и** передаємо через **и** після шиплячих і **ц** та в суфіксах -ик, -ицьк-, -ич (-евич, -ович)» (Український правопис 2019, с. 176). Наприклад, прізвище міністра закордонних справи Чеської Республіки пишуть і як *Томаш Петржічек*, і як *Петршічек* (чеськ. *Petrřček*), а мера Праги – як *Зденек Гржіб* (чеськ. *Zdeněk Hřib*), хоча за нормою мали б писати *Петржичек*, *Гржиб*. Аналогічно неправильно відтворені прізвища Лібуше *Тесаржікова* (чеськ. *Libuše Tesaříková*), Рената *Жілакова* (чеськ. *Renata Žiláková*), Марта Шімечкова (*Marta Šimečková*), Мілош Вистрчіл (чеськ. *Miloš Vystrčil*, спікер сенату ЧР), замість нормативного *Тесаржикова*, *Жилакова*, *Шимечкова*, *Вистрчил*.

2. Дискусійною є правописна норма передачі чеських літер **е**, **ě** після приголосних українською **е** (Український правопис, 2019, с. 175). За цим правилом, дві літери, що позначають у чеській мові різні звуки, передаємо однією українською **е**: *Бегунок* (чеськ. *Běhounek*), *Нємцова* (чеськ. *Němcová*), Антонін *Станек* (чеськ. *Antonín Staněk*, міністр культури ЧР).

У чеській мові літера **ě** вказує на м'якість попереднього приголосного. Напевно тому перекладачі, здебільшого, бойкотують цю норму українського правопису, а в іменах та прізвищах сполучення **dě**, **tě**, **ně** передають українською **де**, **те**, **не**: чеськ. *Němcová* – укр. *Нємцова*. Така практика поширюється не лише на усталені імена та прізвища, напр. відомих чеських письменників XIX ст. *Божени Нємцовой*, *Вітезслава Галека*, але й на сучасні власні особові назви: сенаторка *Мірослава Нємцова* (чеськ. *Miroslava Němcová*), згаданий мер Праги *Зденек Гжиб* (чеськ. *Zdeněk Hřib*), письменник *Зденек Плугарж* тощо.

Неоднозначність цієї норми полягає в тому, що чеські прізвища на зразок *Berský* і *Běský*, *Betík* і *Bětík*, *Pesničák* і *Pěsničák*, *Pech* і *Pěch*, *Perková* і *Pěrková*, *Vejmelka* і *Vejmělka* в українській мові матимуть однакове написання та звучання. У таких випадках варто зважати на правовий статус прізвищ, адже у процесі міжкультурної комунікації прізвища виконують функцію юридичної ідентифікації іноземця. Неточне відтворення прізвища може спричинити непорозуміння правового та етичного характеру.

У цьому контексті також уважаємо, що варто унормувати передачу чеських сполучень «губний + ě», адже в чеській мові **ě** після **b**, **p**, **v**, **f** передає два звуки [j+e] та передбачає роздільну вимову, як в українській мові при апострофі: *bě* [bje], *pě* [pje], *vě*

[vje], fě [fje]. Тут виникає логічне питання, чому б чеське сполучення «губний + ё», не передавати українською через апостроф та є, як от у російських прізвищах *Аляб'єв, Ареф'єв, Прокóф'єв* (Український правопис, 2019, с. 178).

Тобто прізвище чеського політика, колишнього гетьмана краю Височина, яке в українських масмедіа передають або як *Бєгоунок*, або як *Бегоунок* (за чинною нормою), логічно було б відтворювати як *Їржі Б'єгоунок* (чес. Jiří *Běhounek*), прізвище чеської письменниці ХІХ століття – як *Кароліна Св'єтла*, а чеські прізвища *Pech* і *Pěch* – відповідно як *Пєх* і *П'єх*. На наш погляд, це б не суперечило орфоепічним та орфографічним нормам української мови, а також найточніше передавало в українських текстах і вимову, і написання подібних онімів у мові-реципієнті.

3. Іншою проблемою є непослідовне відтворення лігер h та g, котрим в українській мові відповідають г та ґ. На одному з регіональних інтернет ресурсів прізвища чеських письменників транспонуються як *Франтішек Халас, Владімір Голан* (<https://zakarpattya.net.ua/Blogs/126223-Cheskyi-henii-iaकोho-povynni-buly-zabuty>). За іменем *Франтішек Халас* важко відразу впізнати постать відомого чеського поета *Франтішка Галаса* (чес. *František Halas*). Не зрозуміло, чому прізвище *Голан* (чес. *Vladimír Holan*) у цьому ж реченні відтворено правильно. У цій-таки статті неадекватно відтворені й прізвища інших чеських митців: *Властіміл Хофман* замість нормативного *Гофман* (чес. *Vlastimil Hofman*), *Карел Готт* замість *Готт* (чес. *Karel Gott*) (<http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2371303>).

Подібних помилок є багато й при передачі словацьких антропонімів. На це неодноразово вказувала відома дослідниця слов'янської ономастики С. Пахомова: «і в словацькій і в українській мові звуки, що позначаються цими лігерами, розрізняються артикуляційно й акустично, тому під час транспозиції прізвищ їх слід послідовно розмежовувати» (Пахомова, 2017, с.106).

4. Написання ї на початку слов'янських імен та прізвищ ані чинна редакція українського правопису, ані попередні окремо не регулюють. Чеські та словацькі імена й прізвища, що починаються на **Јі**-перекладачі, здебільшого, відтворюють українською літерою ї: імена *Їндра* (чес. *Jindra*), *Їржі* (чес. *Jiří*), прізвища *Їрасек* (чес. *Jirásek*), *Їлемницький* (словац. *Jiletnický*) тощо. І це природно, адже українська мова має звукосполучення [й + і], зрештою, у мові існують антропоніми *Ївга, Їжакевич, Їжовський* тощо.

Однак насторожує той факт, що в українському правописі ім'я *Іржі* з початковим *І* слугує ілюстративним матеріалом до іншого правила – «написання *-i* в кінці польських, чеських і словацьких прізвищ та імен прикметникового типу: *Єжі, Єнсі, Іржі*» (Український правопис, 2019, с.176). Правопис 2012 року (а це перевидання правопису 1993 р.) у §104 пропонує також відтворювати чеський антропонім *Jindra* як *Індра*: «у польських, чеських і словацьких прізвищах *i* передається: через *i* на початку слова та після приголосного: *Івашкевич; Індра, Єдлічка*» (Український правопис, 2012, с.133). Парадоксально, але тут-таки чеське прізвище *Jedlička* відтворено як *Єдлічка*, тобто з початковою українською йотованою літерою *Є*, а ім'я *Jindra* пропонують писати через *І*, а не *Ї*. Хоча в новому правописі у § 126 зазначено, що в словах іншомовного походження «звук [j] звичайно передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою й, а у звукосполученнях [je], [ji], [ju], [ja] буквами є, ї, ю, я» (Український правопис 2019, с.157). Вочевидь, база ілюстративного матеріалу слов'янських онімів у правописах не оновлюється, не розширюється, не доопрацьовується, а переходить із попередньої редакції українського правопису до наступної, подекуди із незначними змінами. Проект незатвердженого правопису Русанівського 2003 р., до слова, передбачав написання *Ї* в цьому імені - *Їндра* (Український правопис, 2003, с.155).

На наше глибоке переконання, подібна практика створює різнобій, невизначеність. Відтворення сполучення *ji*- літерою *i*- корінням сягає того етапу, коли українські правописні норми «підганяли» до російських. По-іншому заміну сполучення *Ji*- українською літерою *I* на початку слова пояснити не можна. У російській мові, як відомо, не те що літери *Ї*, а й самого звукосполучення [й + і] немає. Якщо воно трапляється в загальних і власних іншомовних назвах, росіяни передають його переважно літерою *И*. Тобто, чеські імена *Jindra* та *Jiří* російською мовою транспонують як *Индра* та *Иржи*, а українські прізвища *Ївженко* та *Їжакевич* – як *Ивженко* та *Ижакевич*. В українській мові на початку таких слів цілком логічно писати *Ї*, а не *I*.

5. У процесі відтворення чеських антропонімів українською мовою непослідовним є написання деяких суфіксів та прикметникових закінчень у прізвищах. Так за українською правописною нормою у польських, чеських і словацьких прізвищах літеру *i* передаємо як *и* в суфіксах *-ик* < *-ik/-ік*, *-ицьк* < *-іск-*, *-ич* < *-іч* (*-евич*, *-ович*) (Український правопис, 2019, с.176). Здебільшого ця норма витримується, однак іноді доводиться фіксувати помилки в написанні цих суфіксів. Прикро, що відтворення навіть усталених прізвищ відомих особистостей минулого подекуди не відповідає орфографічним нормам:

«письменником *Людвігом Вацуліком*», замість нормативного *Людвик Вацулик* (чес. *Ludvík Vaculík*) (<https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/prazka-vesna-yak-ideologichna-dyversiya>).

Двома помилками супроводжується транспозиція прізвища гетьмана Пардубицького краю *Мартіна Нетоліцького* (чес. *Martin Netolický*) у формі *Нетоліцки*: неправильно відтворено і суфікс (нормативний *-ицьк-*), і закінчення (нормативне *-ий*). Відповідно до пункту 11 § 144 чинного правопису «прикметникові закінчення чеських та словацьких *-ů*, польських *-у*, болгарських, македонських і сербських *-и*, хорватських *-и* передаємо через *-ий*» (Український правопис, 2019, с.178).

Науковці неодноразово вказували на те, що закінчення *-и* в прикметникових прізвищах автоматично робить їх невідмінюваними в українській мові: «Зникнення кінцевого приголосного *й* у прізвищах ад'єктивного типу і, таким чином, його завершення голосним сигналізує про втрату відмінювання, а отже, призводить до їх граматичної деформації, а це не припустимо, адже і в українській, і словацькій мові прізвища ад'єктивного типу відмінюються» (Пахомова, 2017, с. 103). Цей ряд невідповідностей можемо продовжувати: прізвище старости чеського міста Семіл відтворено як *Ян Фарські*, замість *Ян Фарський* (чес. *Jan Farský*), радника президента як *Неєдли* (у статті прізвище не відмінюють - *Мартіна Неєдли*) замість *Мартін Неєдли* (чес. *Matrin Nejedlý*) (Режим доступу: <https://www.ukr.net/news/details/world/87723859.html>), міністр охорони здоров'я Чехії *Ян Блатний* (чес. *Jan Blatný*) як *Блатні* (<http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2350990>) і як *Блатни* (https://zaxid.net/ministra_chehiyi_yana_blatni_zvilnili_cherez_rosiysku_vaktsinu_n1517062).

6. Іноді помилково чеську літеру *ř* передають українською *р*: наприклад ім'я регіонального представника УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні *Олдржиха Андрісека* (чес. *Oldřich Andryšek*) транспонують як *Олдріх*; аналогічно ім'я Генерального консула Чеської Республіки в Донецьку *Ондржея Моравека* (чес. *Ondřej Morávek*) відтворюють як *Ондрей Моравек*, прізвище директора Національного парку «Крконоші» *Яна Гржебачки* (чес. *Jan Hřebačka*) передають як *Гребачка*.

7. Дискусійним питанням при відтворенні слов'янських імен та прізвищ українською мовою, на думку дослідників, є відмінювання суфіксальних власних назв. Йдеться про голосний *е* у слов'янських суфіксах, який у західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадає. Однак за нормами українського правопису «у відмінкових формах чеських, словацьких і польських прізвищ на *-ек (-ек)* суфіксальний *-е* зберігаємо: *Гашек - Гашека, Гашекові...*; *Локетек - Локетека, Локетеківі...*» (Український правопис, 2019, с.170).

Прізвища типу *Гашек* у родовому відмінку однини, відповідно до правописних норм, відмінюють українською мовою як *Гашека* (як аналогічні слова української мови): Антоніна *Станка* (чес. Antonín Staněk, міністр культури Чехії), Олдріха *Андриска* (чес. Oldřich Andryšek, регіональний представник УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні), Томаша *Петржичка* (чес. Tomáš Petříček), Якуба *Кулганка* (чес. Jakub Kulháněk, міністр закордонних справ Чехії), Яна *Гамачка* (чес. Jan Hamáček, голова партії ЧССД), Любоміра *Заоралка* (чес. Lubomír Zaorálek, міністр закордонних справ Чеської Республіки). Рідше подібні прізвища відмінюють як *Гашка* (як у чеській мові): Властімілом *Воколкем* (чес. Vlastimil Vokolek).

Чинні норми українського правопису передбачають також збереження *-e-* при відмінюванні прізвищ з кінцевими *-ер, -ел, -ол*: *Петер -Петера...*, *Павел - Павела...*, але в іменах він випадає: *Петер -Петра..., Павел (Павол) – Павла» (Український правопис, 2019, с.170).*

Однак частим явищем у процесі транспозиції західнослов'янських антропонімів фіксуємо збереження *-e-* також при відмінюванні імен на *-ер, -ел, -ол*: *Карела* Гавлічека замість *Карла* (чес. Karel Havlíček, міністр транспорту ЧР), *Павелу* Мусілу, замість *Павлу* (чес. Pavel Musil, керівник Чеського дому регіонів в Ужгороді) тощо.

Перекладачі також за аналогією зберігають *-e-* при відмінювання слов'янських імен із кінцевим *-ек (-ек)*, типу *Marek, Radek, Zdeněk*, хоча українських правопис окремо не регулює збереження *e* в суфіксі *-ек* у непрямих відмінках слов'янських імен: *Радека* Матулу (чес. Radek Matula, Надзвичайний і Повноважний посол Чеської Республіки в Україні), *Радеком* Вондрачеком (чес. Radek Vondráček спікер нижньої палати парламенту ЧР).

За нормами українського правопису, отже, *e* випадає лише в прізвищах із суфіксом *-ець* та в іменах, що закінчуються на *-ер, -ел, -ол* (Український правопис 2019, с.170). Хоча у проєкті правопису за редакцією Русанівського (2003) зазначено, що *e* випадає «при відмінюванні слов'янських імен та прізвищ на *-ер, -ел, -ол*: *Деметер Деметра...*, *Петер-Петра..*, *Павол-Павла...*» (Український правопис, 2003, с. 111).

Важко не погодитися з відомим поетом, перекладачем, знавцем чеської мови В.К. Житником, який наголошував, що в цих нормах немає послідовності: «чому *Павол – Павла* може бути, а *Чанек – Чанка* ні? І нарешті, чому ім'я повинне мати форму *Петер – Петра*, а прізвище *Петер – Петера*, якщо вони в оригіналі не розрізняються?» (Житник, 2001, с.17).

Ще в 1962 р. відомий перекладач Г.П. Кочур дав В.К. Житнику слушну рекомендацію: «Треба Вам дотримуватись одного – писати в непрямих відмінках так, як це Ви зробили в «Успіху» (вірш чеського поета П. Безруча), – *Фридку*, а не *Фридеку*. Давно пора покінчити з цією варварською традицією (*Чанек – Чанека*, а чому не *молоток – молотокаї*)» (Житник, 2001, с.17).

Зазначимо, що норма стосовно збереження випадного е в суфіксах слов'янських прізвищ в академічній граматиці української мови 1969 року пояснена так: «Суфіксальний голосний [е] в західнослов'янських мовах у непрямих відмінках випадний. В українській мові суфікса -ек немає. [...] За мовним чуттям українців західнослов'янські назви з суфіксом -ек не сприймаються як відповідник до українських утворень на -ок, де голосний випадає. [...] Оскільки традиції написання цих назв з випадними голосними ще немає, а іншомовні слов'янські назви пишуться за зразком українських (порівняй *Домбровський – Dąbrowski*), правомірнішими слід вважати вимову і написання із збереженням [е] (*Гашека*)» (СУЛМ, 1969, с.101-102).

Водночас В. Житник заперечує тезу про відсутність традиції в українців писати західнослов'янські власні особові назви з випадними голосними (українці за пів століття до цього «вердикту» відмінювали прізвище *Гавличек* як *Гавлічка/Гавличка*), адже випадні голосні в суфіксах не є чужі українській мові. Саме тому дослідник рекомендує «зберегти форму непрямих відмінків, властиву їй оригіналові, їй українській мові» (Житник, 2001, с.17).

Стосовно традицій написання випадних голосних у суфіксі -ек, можемо покликатися, до прикладу, на учня С. Смаль-Стоцького, авторитетного українського мовознавця, Василя Сімовича, який у статті за 1932 рік відмінював прізвище чеського філолога XIX століття, співредактора шкільних підручників для народів Австрії *Йозефа Їречка* без суфіксальної голосної е: *Їречкові, Їречків, Їречковим* (<http://latynka.tak.today/josef-yirechek-i-ukrayinska-mova>).

8. Іншим дискусійним питанням є українізація чужомовних імен. Йдеться передусім про відтворення автохтонних слов'янських основ *-mir, -mil, -vit* в іменах-композиціях: *Властиміл чи Властимил, Любомір чи Любомир?* Норма українського правопису рекомендує передавати українськими відповідниками «за традицією лише білоруські та російські імена». На сторінках інтернет-видань імена західних слов'ян зазвичай транслітерують. Здебільшого в питанні транспозиції імен українські перекладачі та редактори є обережними, намагаються максимально відтворити фонемний (звуковий)

та графічний склад імені в мові-джерелі, надто, коли йдеться про імена відомих політиків та дипломатів: *Властіміл* Воколек, *Любомір* Заоралек (Міністр закордонних справ Чеської Республіки).

Хоча фіксуємо заміну чеських імен українськими відповідниками. Ім'я міністра закордонних справ Чеської Республіки, до прикладу, відтворюють або як *Любомір* Заоралек (чес. *Lubomír Zaorálek*), або як *Любомир* Заоралек; ім'я міністра сільського господарства ЧР транспонують і як *Мірослав* Томан, і як *Мирослав* Томан.

Оскільки слов'янські антропоніми *-mir*, *-mil*, *-vit* відповідають українським *-мир*, *-мил*, *-віт*, імена з цими компонентами повинні відтворюватися українською виключно через *-и*: *Яромир* Ербен, *Яромир* Йон, *Яромир* Ягр тощо.

Інше питання, чи варто українізувати чужомовні імена неслов'янського походження. На сторінках кількох загальнодержавних та регіональних інтернет-видань України ім'я чеського прем'єра транспонують або як *Андрей* Бабіш або як *Андрій* Бабіш (<https://suspilne.media/169023-pandora-papers-ak-reaguut-svitovi-politiki-na-zvinuvacenna-u-korupcii/>); (<https://hromadske.ua/posts/partiya-premyera-chehiyi-figuranta-pandora-papers-prograye-na-parlamentskih-viborah-komunisti-prograli-vpershe-z-1945-go>). Цей приклад більш, ніж показовий. Адже Андрей Бабіш – чеський політик словацького походження, народився у Братиславі за часів комуністичної Чехословаччини, однак чехи не замінили словацький варіант імені *Andrej* чеським *Ondřej* ані в часи існування спільної держави, ані в період існування самостійної Чехії.

На шпальтах інтернет-видань громадськість періодично обговорює суперечливі моменти українського правопису; серед іншого редактори та перекладачі порушують питання щодо українізації іноземних, у тому числі й слов'янських імен. Усі учасники дискусії практично однотайно висловлюються за транслітерацію імен, закликають опиратися на сучасну світову перекладацьку практику, оскільки українські правописні норми не дають вичерпну відповідь на ці питання (<https://maidan.org.ua/arch/mova/1109023524.html>).

Нова редакція українського правопису, як і всі попередні, обмежується одним реченням: «Білоруські та російські імена за традицією не транслітеруємо, а передаємо українськими відповідниками...» (Український правопис, 2019, с.175). Норма не містить прямої рекомендації щодо передачі імен неслов'янської генези, йдеться лише про відтворення імен східних слов'ян.

Важко не погодитися з відомою українською дослідницею Іриною Фаріон у тому, що «національно-мовна адаптація антропоніма – це один з надійних засобів ідентифікації народу» (Фаріон). Адже представники кожної нації усвідомлюють свою особливість,

навіть якщо використовують універсальні антропоніми. Саме тому імена *Ондржей* (чес. *Ondřej*), *Андрей* (словац. *Andrej*), *Андржей* (пол. *Andrzej*) мали б слугувати не тільки для юридичної ідентифікації іноземців в Україні, але й національної.

Висновки. Záver

Неповний перелік дискусійних питань засвідчив необхідність доопрацювання існуючих правописних норм або ж створення окремих правил, які б докладніше регулювали транспозицію слов'янських власних назв українською мовою. Адаже український правопис підходить до питань відтворення чужомовних онімів «точково», регулює написання суфіксів, подвоєння, передачу лігер *z* та *z*, апострофа тощо. Не існує системного опрацювання норм передачі слов'янських/західнослов'янських онімів, зрештою, як і онімів інших мов чи груп споріднених мов. Часто правила поширюються на абстрактне поняття - «слова іншомовного походження». Такий підхід ускладнює процес відтворення чужомовних онімів українською мовою. Уважаємо, що для кожної слов'янської мови (або ж підгрупи) необхідно розробити національний стандарт передачі іншомовних власних назв українською мовою.

Literatúra

АЛБУЛ, О. (2007): Передача слов'янських онімів українською мовою: норма і сучасна практика. In: *Studia Slavistica*. Ужгород, с. 22-28.

ВАСИЛЬЄВА, Л.П. – КОЦЬ-ГРИГОРЧУК, Л. М. (2008): Стандартизація слов'янських мов і формування правописних норм в ономастиці. In: *Мовознавство*, № 2-3, с. 222-235.

Д'ЯКОВ, А. – КИЯК, Т. (1995): Латинська транслітерація як складова частина українського правопису. In: *Відтворення українських власних назв (антропонімів і топонімів) іноземними мовами*. Київ, с. 30-47.

ЕРМОЛОВИЧ, Д.И. (2001): *Имена собственные на стыке языков и культур*. Москва.

ЕРМОЛОВИЧ, Д.И. (2005): *Основания переводоведческой ономастики*: автореф. дис. соиск. д-ра филол.наук. Москва.

ЖИТНИК, В.К. (2001): Відтворення слов'янських власних назв українською мовою. In: *Наукові записки*. Том 18. Філологічні науки. Київ, с. 14-18.

МАСЛОВ, Ю.С. (1987): *Введение в языкознание*. Москва, 272 с.

МОГИЛА, Ю.А. (2007): До питання відтворення чеських географічних назв українською мовою. In: *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова* - 9, Вип.1, с.157-160.

ПАЛАМАРЧУК, О. Л. (1982): Як перекладати чеські географічні назви. In: *Культура слова*. Вип. 23, с. 93-95.

ПАХОМОВА С.М. (2019): *Онімійна номінація в діахронії*. Пряшів, 134 с.

- ПАХОМОВА С.М. (2017): Транспозиція словацьких антропонімів в українській мові. In: *Студії з ономастики та етимології. 2015-2016*. Київ, с. 99-108.
- СУПЕРАНСКАЯ, А.В. (1978): *Теоретические основы практической транскрипции*. Москва, 283 с.
- Сучасна українська літературна мова*. (1969). Морфологія. Київ: Наукова думка.
- Український правопис* (2012). Київ: Наукова думка, 288 с.
- Український правопис* (2019). Київ: Наукова думка, 392 с.
- Український правопис* (1999): Проект найновішої редакції. Київ: Наукова думка, 340 с.
- Український правопис: проєкт* (2003). Українська національна комісія з питань правопису/ ред. В.М. Русанівський. Київ: Науково-видавничий центр НБУ ім. В.І. Вернадського.
- Українська ономастика: бібліографічний покажчик* (2013). Київ, 366 с
- ФАРІОН, І. *Імена та прізвища як національні ідентифікатори*. Dostupne: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/57af1f56d25b9/>.

Summary

Proper names in Czech-Ukrainian discourse

The article systematizes and describes the main principles and methods of reproduction of Czech proper names by graphic means of the Ukrainian language, points out typical mistakes and suggests ways to solve them. Today, there are many controversial issues in the reproduction of Slavic, including Czech, names and surnames in the Ukrainian information space. One of the reasons for the inconsistent reproduction of Czech proper names in the process of intercultural interaction today is the disorder of principles and methods of interlingual transposition of proprietary vocabulary, as well as inconsistency or lack of certain norms of transmission of onyms in Ukrainian orthography.

Key words: proper names, onyms, transposition of proper names.